

УДК: 327

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.2(31).55–62

Алла Гірман,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та регіональних студій
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Найважливішим чинником розвитку сучасної держави є глобалізація. На думку автора, держава та глобалізація – багато в чому взаємопов'язані явища світової історії, оскільки глобалізація є не що інше, як будь-яке розширення – суспільного та державного характеру – за межі природних територій. Отже, держава та глобалізація пов'язані не лише у сьогоденні, а й у минулому, а також у майбутньому.

У XXI столітті глобалізація досягла такого рівня розвитку, що починає проникати практично у всі сфери сучасного суспільства, породжуючи їх серйозні трансформації, починає визначати стиль, ритми життя людей практично у всьому світі.

Автор доводить, що, розвиваючись і змінюючись разом із суспільством, держава як об'єкт вивчення, швидше за все, ніколи не втратить своєї актуальності та значущості для науки.

Ключові слова: геополітика, держава, глобалізація, трансформація, національний інтерес, авторитет держави, ресурси держави

Globalization is the most important factor in the development of the modern state. According to the author, the state and globalization are in many respects interconnected phenomena of world history, since globalization is nothing more than any expansion of a social and state nature beyond the boundaries of natural territories. So, the state and globalization are connected not only in the present, but also in the past, as well as in the future.

Developing throughout human history, in the 21st century globalization has reached such a level of development that it begins to penetrate almost all spheres of modern society, giving rise to their serious transformations, and begins to determine the style and rhythms of people's lives almost all over the world.

This proves the need to rethink traditional ideas about the state. The once inviolable positions on the eternal existence of the state as a social institution have been shaken, and this necessitated its rethinking in accordance with the new requirements of modern society. A significant change in the role of the state in the life of the world community raised the question of what it will become in the coming years.

Geopolitical subjects are forced to integrate into complex regional and global systems of relations. It is about bringing the interest of a particular country into line with the interests and goals of other countries, which forms a world based on cooperation, mutual understanding and mutual development.

The author proves that developing and changing together with society, the state as an object of study will most likely never lose its relevance and significance for science. And in the era of globalization, the modern state, undergoing a significant change in traditional functions and methods of exercising power, continues to play a key role in public life. The state, as before, remains the guarantor of external and internal security, justice, democracy and human rights, the provision of fundamental social values, the source of accumulation of the national welfare system, the most important mechanism for the organization and management of many spheres of modern society.

Key words: geopolitics, state, globalization, transformation, national interest, state authority, state resources

Постановка загальної проблеми. Роль геополітики як науки про просторові відносини між державами різко зросла в сучасному світі. Це викликано справжньою геополітичною революцією, пов'язаною з розпадом біполярної моделі світу та бажанням багатьох країн визначити свій новий міжнародний статус у зв'язку з переосмисленням ними своєї цивілізаційної ідентичності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження ролі держави та геополітичного бачення світу.

Метафізичною базою геополітики є уявлення про фізичну, соціальну, духовно-культурну та інші форми простору, і навіть уявлення про розташування країн у цьому просторі, оскільки унікальне для кожної держави територіально-географічне положення зумовлює особливості різних типів цивілізаційного розвитку. Спираючись на це, геополітика досліджує роль просторових факторів у внутрішній та зовнішній політиці тієї чи іншої держави чи групи держав у сенсі можливостей використання сили для збереження та розширення свого цивілізаційного простору.

На рубежі XX-XXI століть людство опинилося на порозі нової епохи: швидкість змін, взаємозв'язок і взаємозалежність економіки, політики, культури різних держав настільки висока, що досягає планетарних масштабів. У цих умовах найбільший інтерес для науковців становлять проблеми, пов'язані з модернізацією різних сфер суспільного життя та трансформацією основних соціальних інститутів.

Усе це доводить потребу у переосмисленні традиційних уявлень про державу. Глобалізація та пов'язані з нею процеси кинули безпрецедентний виклик колись непорушній позиції про вічне існування держави як соціального інституту, і це зумовило необхідність його переосмислення відповідно до нових вимог сучасного суспільства. Істотна зміна ролі держави в житті світової спільноти поставила перед дослідниками питання про те, якою вона стане в найближчому майбутньому.

Отже, виникає уявлення про сучасну державу як соціальний і культурний феномен, яке знаходиться в стадії розвитку і включає в себе досить широкий діапазон різних соціально-політичних явищ. Тому вироблення ознак, які відрізняють сучасну державу від традиційної, стає нагальною потребою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу питанням ролі держави в геополітичному просторі приділяли Горбач Л., Дейнега Х., Ковбасюк С., Плотніков О., Сміт А., Скіннер А., Ронкаля А. та ін. [1-6].

Невирішені частини загальної проблеми. Глобалізація, з одного боку, «відчиняє двері» для реалізації нових можливостей держав у торговельній сфері, але, з іншого, призводить до «розмивання» колишніх торгових звичаїв; локальний вплив на економічний розвиток ззовні змінюється глобальною експансією на національні ринки; колишнє різноманіття культур редукується, а визнані бренди, орієнтовані на масового споживача, дедалі частіше поширюються земною кулею через нові засоби масової комунікації. Це визначає необхідність соціально-філософського аналізу економічних, політичних, соціальних, культурних факторів впливу глобалізації на розвиток сучасної держави.

Мета роботи – проаналізувати глибину геополітичних трансформацій сучасності та їх вплив на державу як соціальний інститут.

Основна частина. Аналіз держави як соціального інституту, що виник на певному щаблі цивілізаційного становлення суспільства, свідчить про те, що з моменту свого виникнення державність інтегрувала та структурувала суспільство, регулювала політичні та правові відносини. Держава втілює, стверджує та захищає ідеали, міфи та цінності, що склалися історично в суспільстві, і стає механізмом реалізації національних інтересів, виступаючи на міжнародній арені як основний геополітичний актор, який відстоює ціннісні підстави цивілізаційної ідентичності.

Незважаючи на глобалізацію, яка поступово розмиває національний суверенітет, держави залишаються ключовими акторами у геополітичному просторі. Триває процес формування нових держав. Щоб стати членом ООН і, отже, отримати визнання як суб'єкт міжнародного права, держава повинна мати незалежний уряд, територію, населення. Якщо під час створення ООН 1945 року її членами були 51 держава, 1991 – 166, нині – 193 [1].

Кількість держав з початку ХХ століття збільшилася більш ніж утричі: після Першої світової війни з'явилося 30 нових державних утворень; після Другої світової війни – 25 утворень; після деколонізації – 90 країн; після краху тоталітарного режиму та розпаду СРСР та інших так званих соціалістичних країн – 27 держав [1].

Національна держава, яка у багатьох частинах світу залишається одиницею політичної відповідальності, піддається фактично впливу двох протилежних тенденцій: розпадається на етнічні компоненти та розчиняється у великих регіональних об'єднаннях.

З огляду на це, не всі держави відіграють однакову роль у формуванні сучасної геополітичної картини світу, не всі держави є авторитетними та впливовими у геополітичному просторі. Це залежить від геополітичних ресурсів держави та від грамотної, раціональної ідентифікації національних інтересів держави.

Найбільш значущими геополітичними ресурсами, які забезпечують державам авторитет і вплив у світі, вважаються такі:

- економічний потенціал, який неминуче конвертується у геополітичний вплив. Про економічну міць держави судять, як правило, за розміром внутрішнього валового продукту. Світовий банк та Міжнародний банк реконструкції та розвитку виділяють три основні категорії держав залежно

від ВВП на душу населення на рік: (1) з низьким рівнем доходів (765 дол. США та нижче) – 40% держав з населенням 55% від усієї чисельності людей на Землі; (2) із середнім (від 766 до 9385 дол. США); (3) з високим рівнем доходів (понад 9386 дол. США) – 15% держав. Більшість із цих країн є членами міжнародної організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), так званого «клубу багатих». Слід підкреслити, що важливим є не просто масштаб економіки, й факт її постійного розвитку з урахуванням просування передових і перспективних галузей, тобто тих секторів виробництва, які мають інноваційний вплив на світову економіку [3];

– військово-промисловий та ядерний потенціал. Нині військова могутність – це поєднання морської, повітряної, ядерної, космічної та інформаційної потужності. Ядерний потенціал підвищує престиж держави та ступінь її безпеки. Ядерна зброя – це той геополітичний ресурс, який забезпечує країні уважне та обережне ставлення до себе;

– енергоресурси (нафта, газ) є геополітичними ресурсами, оскільки, володіючи ними, легше домагатися реалізації своїх національних інтересів, впливати на процес прийняття рішень щодо багатьох світових чи регіональних геополітичних проблем. Суперництво за енергетичні ресурси багато в чому визначає сьогодишню карту перетину та зіткнення інтересів найбільших світових держав. Суперництво за доступ до енергоресурсів є цілком природним і безпечним, якщо воно спирається на міжнародне право. Але водночас суперництво за ресурси, як свідчить світовий історичний досвід, може дестабілізувати геополітичний порядок і трансформувати геополітичний простір;

– політичні ресурси (характер режиму країни). Відсутність демократичного режиму суттєво ускладнює прагнення тієї чи іншої країни до впливу, авторитету чи лідерства у регіоні, світі. До політичних ресурсів країни можна віднести і роль у міжнародних організаціях, престиж, набутий тривалою історією, наявність високопрофесійної політичної еліти, здатної грамотно виробити геостратегію, прийняти правильне рішення у складній критичній ситуації;

– масштаб території. Розмір території продовжує залишатися геополітичним ресурсом, хоча вже не таким значним, як за часів класичної геополітики;

– розташування. Країна також виграє у геополітиці, маючи вдале місце розташування, тобто омивається морями та океанами, є геополітичним центром;

– демографічний потенціал. Впливовим геополітичним ресурсом є кількісний та якісний склад населення. Добре населені країни мають перевагу над іншими, тому що, по-перше, мають власні достатні людські ресурси, що необхідно для розвитку економіки, по-друге, мають великі мобілізаційні можливості, що сприяють, наприклад, успішному веденню війни, по-третє, мають можливість збільшити своє представництво у деяких міжнародних організаціях.

Хоча чисельність населення залишається важливим фактором, пріоритет має якісний фактор: географічний розподіл населення, його етніч-

ний та релігійний склад, освітній рівень тощо. Людські ресурси можуть бути чинником сили чи слабкості залежно від своєї структури. Розселення людей та їх соціальний склад може сприяти національній єдності та зміцненню позицій держави, а може призводити і до протилежних результатів.

Крім того, місце та роль держави в геополітичному просторі багато в чому залежить і від правильного усвідомлення та визначення національних інтересів держави, а також від грамотного вироблення геостратегії. Як правило, національні інтереси – це збереження територіальної цілісності, незалежності, виживання та процвітання народу.

Національний інтерес сам по собі не втілюється у геополітиці. Геополітика починається тоді, коли інтерес трансформується у мету, тобто формується геостратегія.

Держави забезпечують свої інтереси всіма наявними в їх розпорядженні ресурсами: політичними, ідеологічними, економічними, дипломатичними, військовими та ін. Тому, щоб уникнути нових локальних чи світових конфліктів, дуже важливо в епоху глобалізації, в епоху взаємопов'язаного світу, національні інтереси країни співвідносити з національними інтересами інших країн, а формування геостратегії визначати як встановлення світового порядку, який, говорячи словами Дж.Ная, «... значною мірою є суспільне благо – щось таке, що кожен може споживати, не позбавляючи подібних можливостей інших» [2].

Наразі переважна більшість країн зазвичай домагаються геополітичного впливу через міжурядові організації регіонального та світового рівня. Причому участь країн у формуванні геополітичної картини світу може бути конструктивною, сприяти глобальній безпеці, а може бути й деструктивною.

Однак дослідниками виявлено, що, у свою чергу, відбувається вплив глобалізації на розвиток сучасної держави:

- ослаблення традиційних форм соціальної організації;
- втрата контролю над внутрішніми та зовнішніми ринками, а також над капіталом;
- невідповідність територіальної природи держави її новому транскордонному буттю;
- конфлікт традиційної та сучасної систем цінностей;
- втрата культурної та мовної ідентичності [2].

Держави-території у образно-географічному сенсі постійно зникають і з'являються. За рахунок утворення масштабних перехідних геокультурних зон відбувається стирання державних кордонів, досить важливих насамперед у геополітичному сенсі. Політично заряджені географічні образи як інструмент сучасної геополітики не збігаються з державними кордонами, і ця тенденція дедалі більше посилюватиметься.

Геополітичні суб'єкти змушені вбудовуватись у складні регіональні та глобальні системи відносин. Йдеться про приведення інтересу в конкретній країні у відповідність до інтересів та цілей інших країн, що утворює світ, заснований на співпраці, взаєморозумінні та взаєморозвитку.

Отже, глобалізація досягає такого рівня та масштабу, що кидає виклик існуванню держави як соціального інституту. Будучи територіальною за своєю природою, держава виявляється нездатною адекватно контролювати та регулювати нові «глобалізовані» форми соціальної взаємодії. Безпрецедентне у світовій історії збільшення обсягів, швидкості та значущості вільних міжнародних потоків капіталу, людей, товарів, послуг, «просторово-часове стиснення» спричинили збільшення «прозорості» міжнаціональних кордонів і, як наслідок, зниження здатності держави здійснювати контроль та управління глобальними процесами та відносинами. З'являються нові недержавні стандарти легітимності та влади, моделі поведінки, індивідуальні та колективні цінності, які виходять далеко за межі традиційних понять про державу.

В економічному сенсі держава постає перед двоїстою проблемою: з одного боку, втратою контролю над внутрішніми ринками та збільшенням власної керованості переважаючими глобальними акторами ззовні, з іншого – втратою контролю над капіталом, який необхідний державі для власного життєзабезпечення.

Збільшення обсягів глобальної торгівлі, неконтрольованих міжнародних потоків інформації, глобального туризму та міграції призвели до зниження однієї з традиційних функцій державних кордонів як бар'єрів у регулюванні потоків капіталу, товарів, послуг та людей. Держави дедалі менше розцінюють своїми громадянами як автономні соціально-політичні та культурні світи у класичному розумінні. У результаті в громадян різних держав чітко простежується тенденція «притуплення» почуттів патріотизму, єдності, згуртованості, що у сукупності з культурною конвергенцією, гібридизацією, гомогенізацією культурного розмаїття діє на користь єдиної «глобальної культури» [5]. Для багатьох людей і навіть для народів це створює загрозу кризи ідентичності.

Висновки. З огляду на викладене можна стверджувати, що в епоху глобалізації держава продовжує виступати досить сильним соціальним інститутом та інститутом публічної політичної влади. Однак тепер державна влада через свою територіальну природу багато в чому виявляється обмеженою, «розсіяною» і нездатною адекватно вирішувати багато соціальних завдань і потреб сучасного суспільства, які дедалі більше набувають глобальних масштабів. З'являються нові глобальні проблеми, які виходять за межі територіальних кордонів та контролю держави.

В результаті відбувається цілком закономірне збільшення чисельності недержавних організацій та інститутів, що починають здійснювати певний контроль та регулювання різних сфер суспільства. Державі дедалі більше доводиться відігравати роль «зв'язувальної ланки» у процесах планування, консультації, переговорів та прийняття рішень, що передбачають участь різноманітних акторів – як державних, так і недержавних.

Відбуваються якісні зміни у конфігурації національної компетенції, як наслідок, її серйозні модифікації. У функціональному відношенні, наприклад, намітилася тенденція усунення від активної участі в управлінні та прямого виробництва до стратегічного планування з метою заохочен-

ня, підтримки та розширення можливостей приватної ініціативи та підприємництва.

Тим не менш, і в епоху глобалізації сучасна держава, зазнаючи суттєвої зміни традиційних функцій та методів здійснення влади, продовжує відігравати ключову роль у суспільному житті. Держава, як і раніше, залишається гарантом зовнішньої та внутрішньої безпеки, правосуддя, демократії та прав людини, забезпечення фундаментальних соціальних цінностей, джерелом накопичення системи національного добробуту, найважливішим механізмом організації та управління багатьма сферами сучасного суспільства. Більше того, роль держави навіть зростає в деяких галузях, і розвиток глобалізації багато в чому підтримується рішеннями держав.

Тож питання про перспективи розвитку сучасної держави в епоху глобалізації можна розглянути з позицій короткострокової та довгострокової перспективи. З погляду короткострокової перспективи держава, швидше за все, не втратить своїх позицій у світі. Для цього в майбутньому державі необхідно демонструвати ефективне виконання всіх своїх основних функцій, відігравати провідну роль у розвитку того чи іншого суспільства.

В економічній сфері держава має відігравати активну роль, а не пасивно підкорятися глобальним ринковим силам. Головне – створювати умови, завдяки яким вигода від глобалізації буде доступна всім громадянам. Крім того, держава повинна робити значний внесок у створення та обслуговування системи соціального захисту населення, сприяти розвитку механізмів посередництва у вирішенні суперечок, мінімізації наслідків конфліктів, примиренню протиборчих культур та інтересів у різноманітності сучасних спільнот, що постійно зростає.

Виходячи з того, що держави сучасного світу знаходяться на різних щаблях розвитку, цілком очевидно, що в найближчій перспективі велику роль відіграватимуть передові держави, які мають найбільший набір ознак, що визначають їх належність до категорії «сучасна держава». Решта ж наслідуватиме їх, підкоряючись світовій тенденції до прогресу. На світовій арені, ймовірно, відбуватиметься укрупнення державних об'єднань, держави об'єднуюватимуться, створюватимуться нові союзи держав. Невеликі держави зникатимуть, а великі продовжуватимуть розвиватися.

У свою чергу, якщо дивитися на довгострокову перспективу, необхідно враховувати тенденції зміни самого суспільства. У майбутньому відбудеться зміна багатьох сфер суспільства, що, своєю чергою, має змінити і державу, а точніше форму влади, здійснювану державою, тобто державне управління. Отже, держава змінюватиметься разом із суспільством: вона не може залишатися такою, якою є сьогодні.

Розвиваючись і змінюючись разом із суспільством, держава як об'єкт вивчення, швидше за все, ніколи не втратить своєї актуальності та значущості для науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Глобалізація: світова економіка та українські реалії: монографія. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с.
2. Світові моделі державного управління: досвід для України / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.В. Загороднюка, П.І. Крайніка, Х.М. Дейнеги. Київ: НАДУ, 2012. 612 с.
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Book IV. Chapter 9. N.Y.: МетаLibri, 2007. 744 p.
4. Roncaglia A. The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 598 p.
5. Skinner A.S. Adam Smith. The Invisible Hand / ed. by John Eatwell J., Milgate M., Newman P. N.Y.: W W Norton & Co. 283 p.
6. Polanyi Karl K. The Great Transformation. The Political And Economic Origins Of Our Time. Boston: Beacon Press, 2001. 317 p.

REFERENCES

1. Horbach L.M., Plotnikov O.V. (2020). Hlobalizatsiia: svitova ekonomika ta ukraini realii [Globalization: world economy and Ukrainian realities]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kondor» 224 p. [in Ukrainian].
2. Yu.V. Kovbasyuka, S.V. Zahorodnyuka, P.I. Kraynika, KH.M. Deynehy (2012).Svitovi modeli derzhavnoho upravlinnia: dosvid dlia Ukrainy [World models of public administration: experience for Ukraine]. Kyiv: NADU 612 [in Ukrainian].
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Book IV. Chapter 9. N.Y.: МетаLibri, 2007. 744 p. [in English].
4. Roncaglia A. The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 598 p. [in English].
5. Skinner A.S. Adam Smith. The Invisible Hand / ed. by John Eatwell J., Milgate M., Newman P. N.Y.: W W Norton & Co. 283 p. [in English].
6. Polanyi Karl K. The Great Transformation. The Political And Economic Origins Of Our Time. Boston: Beacon Press, 2001. 317 p. [in English].